

ДОСВІД ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ГЕНДЕРУ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ НОВИХ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ.

В останнє десятиліття в Україні, в інших країнах світу і пострадянського простору у зв'язку з демократичними процесами спостерігається підвищений інтерес до проблем, пов'язаних із ставленням людей різної статі один до одного і їх співіснуванням на рівні суспільства. Це ставлення обумовлюється різними факторами. Значним є, в тому числі, вплив такого фактору, як гендер.

Разом з тим вивчення впливу гендеру на особливості ставлення, характер зв'язків між людьми різної статі, має певні ускладнення. Причиною цього є нез'ясовані на сьогоднішній день базові теоретичні проблеми класифікації самого феномену гендеру. Тому фахівці у сфері гендерних досліджень займаються постійним доопрацюванням цих теоретичних проблем. В результаті у сучасних наукових статтях пропонуються нові методологічні підходи щодо вивчення гендерних аспектів такими соціально-гуманітарними науками, як соціологія, філософія, історія, психологія.

Сучасні експериментальні дослідження гендеру і їх інтерпретація через застосування методології, що відповідає сучасним вимогам, набуває нового сенсу і може бути представлена у вигляді послідовних, логічних висновків. Це буде означати подолання небажаних ускладнень на шляху вивчення проблеми.

Головною серед проблем гендеру є проблема правильного визначення і розуміння самого феномену гендеру. Як і будь-яке явище, воно має велику кількість різних визначень, більш або менш обмежених, які характеризують явище з тої чи іншої сторони і сприяють, за умови їх врахування, більш глибокому і всебічному розумінню його суті й природи. Гендер як поняття, яке тільки недавно почало використовуватися в наукових публікаціях, часто вживається для заміни цілком усталеного у науковому обігу терміну «стать». Звичайно, це є не зовсім виправдано і спричиняє плутанину в будь-якій науковій полеміці, що присвячена даній проблемі. Таке некритичне

застосування імпортованої із Заходу наукової категорії далеко не безвинне, «оскільки ... може призвести до аберацій методологічного базису гендерної теорії, що, безумовно, дискредитує її сутність в очах наукового загалу» [5, с. 103].

Термін «гендер» виник для позначення у суспільних науках нових стратегій регулювання соціально-статевих відносин, що виникають в сучасному світі у зв'язку з інтенсифікацією суспільного життя і однаковою з чоловіком присутністю жінки в сфері суспільного виробництва. Використання терміну «гендер» для повідомлення про результати дослідження є необхідним, коли потрібно проаналізувати відносини між чоловіком і жінкою, визначити їхні соціальні характеристики через спільне і відмінне, розкрити ролі людей різної статі, конструкти фемінності та маскуліності [2, с.11]. Звідси багатозначність терміну і його широке застосування.

Поняття «гендер» також означає соціальні характеристики статі, на відміну від власне біологічних (генетико-морфологічних, анатомічних, фізіологічних), характеристики способу життя жінки і чоловіка, поведінки, намірів, прагнень тощо. Слово «гендер» вживається також і для характеристики відносин поміж соціально-демографічними групами та гендерні відносини в цілому – те, як реалізуються соціальні ролі осіб жіночої і чоловічої статі [2, с.12].

У визначеннях гендеру вказується, що це є соціально-рольова і культурна інтерпретація рис особистості та моделей поведінки чоловіка і жінки на відміну від біологічної і інстинктивної. Гендер може розглядатися як деяка сукупність усього того, що є набутих і умовно-рефлекторним, тобто таким, що виникає у людини певної статі на основі біологічних, інстинктивних форм в залежності від яскравості їх виразності у тої чи іншої особи. З гендером пов'язують певну особливу діяльність, або її ознаки, в яких проявляються специфічні особливості жінки і чоловіка, що обумовлюють не ту чи іншу якість виконання діяльності, а певну своєрідність і цінність її для всіх.

Як поняття «гендер» також використовується для позначення соціально-культурного поділу праці і змодельованої суспільством системи цінностей,

норм і характеристик не тільки стилю життя, а і способу мислення, ролей та відносин, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку і чоловіка залежно від прояву їх статі у стосунках між собою [1, с.104].

У зв'язку з цим в умовах пошуку нових методологічних підходів багато дослідників звертають увагу на те, що гендер має ознаки системи, бо він присутній у багатьох сферах суспільного життя і проявляється в них по-різному. Таке ж поширення у суспільстві властиве і для моралі. В умовах перехідного періоду суспільство переживає різні кризові явища: соціальні, економічні і моральні. Кризи породжують нові перспективи для розвитку, зміни в соціальному житті, в тому числі і в моралі. Теж саме можна сказати і про гендер як соціальне явище. Це пояснює необхідність змін, прагнення в демократичному суспільстві звільнитися від застарілих патріархальних стереотипів гендеру саме на сучасному етапі і критичне ставлення до них в першу чергу з боку прихильників і учасників феміністського руху.

З нашої точки зору, гендер потрібно розглядати як соціальний інститут, який по суті своїй близький до моралі, точніше представляє ту її частину, яка через правила і норми регулює і забезпечує єдність чоловічого і жіночого на основі усвідомлення цінності одного для іншої і навпаки. Характеристика гендеру як соціального інституту вказує на нормативний характер цього явища по відношенню до поведінки чоловіка і жінки, що визначається особливостями суспільства і орієнтує обидві сторони на гуманізацію і гармонізацію їх стосунків. Закономірності подібних норм вивчаються гендерною етикою і естетикою.

Хоча інститут гендеру, як і мораль, не має спеціальної організації у вигляді якогось керівного органу, відповідального за «правильне», функціонування гендерних відносин, утім в практиці людського співіснування він має, як і мораль, орган регуляції поведінки, який називається «громадська думка», що постає як загальне враження найближчого оточення людини про її дії, на основі

якого дається оцінка, схвалюється або засуджується поведінка представників протилежної статі по відношенню один до одного.

Відомо, що мораль може бути представлена як форма і суспільної, і індивідуальної свідомості. Виявляється, що гендер теж постає як об'єктивне явище, як соціальний інститут регуляції поведінки подібний до моралі, через який людина, в залежності від критеріїв даного соціального інституту, може мати той чи інший індивідуальний статус. Тобто, можна говорити про гендер теж як таке явище, яке функціонує, з одного боку, в сфері реально існуючих суспільних уявлень про роль жінки і чоловіка в суспільстві, а з другого боку - про гендер як систему уявлень окремої людини про свою роль, яка допомагає їй визначитися щодо власної поведінки у стосунках з людьми протилежної до своєї статі. Тому гендер на рівні окремої людини постає як індивідуальний статус і може розглядатися і як система уявлень її про необхідну поведінку, і як образ того, що реально відбувається.

Отже, поняття гендеру як індивідуального статусу є похідним від гендеру як соціального інституту. Тому індивідуальний статус визначається психологічними факторами людини і може виступати як показник тих психологічних характеристик особистості, які відповідають за усвідомлення і правильне розуміння таких уявлень про жінку і чоловіка, які існують і переважають у суспільстві. Таким чином, можна підкреслити зв'язок етики з гендерною психологією.

Індивідуальний гендерний статус може бути низьким і високим в залежності від того, наскільки людина думає і діє відповідно до тих стереотипів, які є домінуючими в суспільній думці суспільства. Тому гендер є соціальним інститутом, який до певної міри може бути представлений на рівні окремої людини як індивідуальний гендерний статус, що має такі ж складові. При цьому він може мати певну суб'єктивну інтерпретацію на рівні індивідуальної свідомості, психології окремої людини тої чи іншої статі. Тому стає очевидним, що гендерна психологія взаємообумовлюється гендерною соціологією.

Ю. Лорбер було запропоновано виділяти в гендері такі складові: гендерні статуси, гендерний поділ праці, гендерно приписувану спорідненість, гендерні біологічні(статеві) сценарії поведінки, гендерні якості особистості, гендерний соціальний контроль, гендерну ідеологію, гендерні іміджі, які є предметом вивчення як економічних, так і соціально-гуманітарних наук [3, с. 30-31].

Ці складові гендеру як соціального інституту були наповнені емпіричним фактичним матеріалом, що був отриманий під час проведення досліджень різними науковими закладами України. При цьому визначальну роль зіграли дані репрезентативних моніторингових опитувань населення України, проведених Інститутом соціології НАН України, починаючи від 1994 по 2005 рік, а також дані опитування «За рівні права і можливості», проведеного 2002 року Інститутом соціальних досліджень у межах проекту «Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень» [5].

Матеріали наших досліджень, їх аналіз у відповідності зі складовими гендеру і порівняння їх із даними у вказаних дослідженнях вказують на існування серйозних проблем в сфері гендеру [1].

Україна перебуває тільки на початку творення нової суспільної і політико-державної системи, в якій чоловіки і жінки розглядаються як рівні суб'єкти. Важко цього досягти швидко із-за того, що історично ідея і практика, культура нашого народу були спрямовані на утвердження домінування в усіх сферах життєдіяльності чоловіка. Головною дієвою особою у суспільному, державному, громадському житті традиційно виступають чоловіки, тому що ці сфери вважаються соціально більш значимими в порівнянні, звичайно, із сімейним життям, в якому вирішальне значення для його облаштування має жінка.

Замість того, щоб враховувати величезний потенціал і надзвичайні можливості жінки у будь-яких сферах суспільного життя і підкреслювати цінність її для протилежної статі і суспільства, в силу наявності таких здібностей, які не притаманні чоловікам, часто спостерігається прояв стійкості

патріархальних стереотипів, і є поширеними уявлення про виправданість обмеженості життєдіяльності жінки тільки сімейною сферою, і сьогодні культивується ідеал жінки, яка займається переважно домашніми справами.

Гендерна політика сучасного розвинутого суспільства повинна бути спрямована на утвердження партнерства статей у досягненні та втіленні політичних цілей і завдань. Для цього складовою частиною гендерної політики повинно стати надання жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності. Але, не дивлячись на такі заяви і наміри, ситуація реально змінюється дуже повільно. Вона характеризується тим, що цивілізоване суспільство взагалі-то дало можливість жінці прийти у найрізноманітніші сфери суспільного життя. Але це привело, з одного боку, до деяких позитивних змін в житті чоловіка і суспільства, а з другого - до негативних наслідків для самої жінки, бо вона почала виконувати у зв'язку з цим у двічі більше функцій. Це сталося тому, що крім домашніх функцій тепер вона зобов'язана виконувати якісно все, що від неї вимагається і вдома і на роботі, де керує, як правило, теж представник протилежної статі, тобто чоловік.

Отже, замість демократичних змін у ставленні до жінки, звільнення її від обмежень рамками сім'ї і покращення її життя, відбулося збільшення її зайнятості і ще більше перенавантаження, або приховане пригноблення. Це сталося і у зв'язку з тим, що жінка тепер поширює свою активність за межі сім'ї, а чоловік віддає їй свої позиції щодо діяльності в суспільній сфері, при цьому не поспішає свої зобов'язання доповнити сімейними справами, з якими тепер не завжди встигає справитися жінка. Інша справа, коли в країні про це дбає саме суспільство і в той час, коли чоловік і жінка зайняті суспільною справою забезпечується виконання відповідних послуг, необхідних для порядку в сім'ї. Це, звичайно, доцільно і зручно здавалося б для всіх, але така ситуація не є кращим способом вирішення проблем, так як подружжя втрачають можливість співпрацювати на основі демократичних принципів рівності і через це зміцнювати свої стосунки і зв'язки, які виникають тільки в умовах реальної взаємодії.

Партнерські відношення між чоловіком і жінкою вимагають дотримання рівності у всьому. Тому чоловік має стати активним учасником, співробітником, опорою жінки у справах сімейних. Але чоловіку, звичайно, в такій ситуації легше і зручніше залишатися на патріархальних позиціях, тому що навіть матеріальну забезпеченість сім'ї жінка-матір допомагає йому вирішувати. Тому такими стійкими залишаються гендерні стереотипи як на рівні окремих реальних відносин між чоловіком і жінкою, що обумовлює їх збереження, так і на рівні суспільства або гендера як соціального інституту і його елементів. Цим пояснюється такий результат, коли від 40% до 70% громадян України, стосовно ролей жінок і чоловіків та їх гендерного виконання, дотримуються патріархальних поглядів. Тому в нашому соціумі зберігається соціальна нерівність щодо гендерного статусу. Це означає також, що елементи такого соціального інституту як гендер існують не окремо, а взаємообумовлюють і один одного, і зміст гендера в цілому.

Опитування дівчат і юнаків і в наших чисельних дослідженнях, що проводились на базі обласного центру зайнятості, Української академії банківської справи, Сумського державного педагогічного інституту і по Україні засвідчують, що для жінок низькими є шанси отримати добре оплачувану роботу в порівнянні з чоловіками [1]. Ми вважаємо, що така ситуація виникає в наслідок впливу і морального, і психологічного фактору.

Крім дискримінації за ознакою статі в разі найму на роботу та просування по службі типовою є ситуація дискримінації і в оплаті праці. За даними моніторингових досліджень Інституту соціології НАН України, впродовж останнього десятиліття заробітна плата жінок становить у середньому близько 60% заробітної плати чоловіків. Таким є гендерний поділ праці як елемент в системі інституту гендера. Ця ситуація створюється не тільки економічною доцільністю, а і психологією, мораллю конкретних людей, які мають певні повноваження і встановлюють розмір заробітної плати.

Отже, щоб змінити ситуацію у сфері гендерних відносин на краще потрібно підвищувати рівень культури окремої людини, формувати відповідні соціально-

психологічні якості через впровадження гендерного підходу у викладання дисциплін соціально-гуманітарного циклу у ВНЗ України. Упорядковуючи свої дослідження у відповідності із запропонованою методологічною основою, ми намагалися також з'ясувати, якими є уявлення молоді, гендерні стереотипи щодо ідеалу чоловіка і жінки.

В своїх дослідженнях ми виходили з того, що зміни умов життя через розвиток капіталістичних суспільних відносин, конкуренція і стрімкий науково-технічний прогрес, які зумовлюють зайнятість у соціальному житті як чоловіка, так і жінки, вже привели до того, що застаріла жорстка система розподілу праці, яка обмежувала жінку в її соціальній зайнятості, втрачає своє значення і доцільність. Це пояснює, з одного боку, збільшення і прояв у жінок, які на рівні з чоловіками працюють в різних сферах виробництва, ознак маскулінності і прагнення до рівності з чоловіками, а з другого боку, у чоловіків, які вважають за потрібне працювати і допомагати жінці в сім'ї, це веде до прояву ознак фемінності, співчуття жінці. Як наслідок цього може формуватись сім'я егалітарного типу, що характеризується спільним розподілом сімейних ролей без розподілу їх на „чоловічі” і „жіночі”, взаємозамінністю подружжя в сімейних справах, а значить найбільш міцною і витривалою.

Поширення серед сучасних людей, особливо молоді, набуває і андрогінність, як така характеристика особи, яка має високі показники і по фемінності і по маскулінності, і статева нейтральність, яка навпаки має низькі показники і по фемінності, і маскулінності. Такі люди, як свідчать наші дослідження, схильні до утворення сім'ї проміжного типу, де не є вираженням той чи інший варіант розподілу внутрішньо-сімейних ролей [4, 52].

Відповідає традиційним поглядам наявність у осіб жіночої статі високого рівня ознак фемінності, а у осіб чоловічої статі – ознак маскулінності. Якщо такі люди утворюють сім'ю, то для неї буде характерним поділ на „жіночі” і „чоловічі” домашні обов'язки, де більшу частину обов'язків виконує жінка.

Всіх хвилює питання про те, наскільки прогресивними, корисними є такі зміни для людини, сім'ї і суспільства. Максимальне благополуччя, як показали

наші дослідження може сьогодні чекати таку людину в незалежності від статі, яка має високий рівень маскулінності, тобто володіє традиційно чоловічими якостями, такими як рішучість, наполегливість, емоційна рівновага, байдужість і т. д., що відповідає і потребам сім'ї, і вимогам сучасного суспільства.

Звичайно, добре пристосованими до життя і в сім'ї, і в суспільстві виявляються ті особи, в незалежності від статі, хто мають андрогінну модель, тобто поєднують в собі і ознаки маскулінності, і ознаки фемінності на високому рівні.

Зовсім не виправдовує себе, як виявилось, модель «відповідності», коли у чоловіка занадто вираженою є маскулінність, а у жінок – фемінність. Вона провокує застарілі патріархальні форми поведінки чоловіка і жінки по відношенню одного до одної, які не сприяють благополуччю людини, родини і інтересам суспільного розвитку.

Таким чином, отримані нами дані підтверджують, що гендер як соціальний інститут треба вивчати з урахуванням того, що він є складною системою не просто окремих, а взаємопов'язаних елементів, які одночасно існують і на рівні соціального суб'єкта, і на рівні індивідуального суб'єкта. Тому людина як суб'єкт різних форм суспільної життєдіяльності своєю психологією і мораллю здатна впливати на те, яким конкретним змістом наповнюється гендер як важливий фактор суспільних відносин.

Література

1. Гендерні студії: Збірник матеріалів міжвузівської студентської науково-практичної конференції. – Суми, 2006. – 103 с.
2. Гендерні студії: Освітні перспективи (навчально-методичні матеріали). – К., 2003. – 79 с.
3. Здравомыслова Е., Темкина А. Социальное конструирование гендера: Феминистская теория // Введение в гендерные исследования. – Харьков, 2001. – С.147 – 173.
4. Клецина И.С. Гендерная социализация. Учебное пособие. – СПб., 1998. – 77 с.

5. Лавріненко Н. Про нові методологічні підходи до дослідження інституту гендеру // Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2006.–№ 2. С.103 – 115.
6. Луценко О.А. Гендерна політика в Україні. Навчально-методичний посібник. – Суми, 2005. – 26 с.
7. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К., 2004. – 535 с.

В статье рассматриваются пути и способы решения проблемы обобщения опыта гендерных исследований на основе новых методологических подходов. Указывается на эффективность для интерпретации данных понимания гендера как системы взаимосвязанных элементов.